

Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban

Zajacz Zita

E-mail: zita.zajacz@gmail.com

Kivonat: A tanulmány Tove Jansson *Näkymätön lapsi* című kötetének két magyar fordításában vizsgálja a tulajdonnevek átültetését. A gyermekirodalomban elfogadott, befogadó-központú fordítás miatt gyakori eljárás a tulajdonnevek fordítása. Elsőként a forrásmű tulajdonneveit vizsgálom, majd ezekkel összevetem a fordításokban szereplő elnevezések szintaktikai felépítését, jelentését és konnotációit. Elemzem a fordítói stratégiákat, illetve ezek eltéréseit, és keresem az okokat, amelyek a nevek újrafordítására sarkallták a fordítót. Vizsgálom, hogy az eltérő nevek milyen különbségeket eredményeznek a szöveg egészében.

Kulcsszavak: gyermekirodalom, fordítói stratégiák, tulajdonnevek, stilisztikai eltolódás

1. Bevezetés: A két fordítás története

Tanulmányomban Tove Jansson *Det osinlyga barnet* című kötetének két magyar fordításában vizsgálom a tulajdonneveket. A fordítás alapjául szolgáló mű azonban nem a fent említett kötet, hanem az 1962-ben Laila Järvinen fordításában megjelent *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia*. A magyarázat a svéd finn irodalom speciális helyzetében keresendő. Finnországban a svéd a második hivatalos nyelv, amelyet a lakosság mintegy hat százaléka beszél anyanyelveként. A svéd nyelvű, ám finnországi irodalmi alkotásokat természetesen a finn kultúra szerves részének tekintik. Így pl. a *Finn Irodalmi Információs Központ (FILI)* is elfogadja és támogatja a svéd finn irodalom fordítását finn forrásnyelvből is, hiszen a finn lakosság nagy része is finn fordításban olvasta ezeket a műveket, és a finn kultúra ismerői, fordítói is gyakran finn fordításokon keresztül ismerkednek meg ezekkel az alkotásokkal. Így történt ez Szakonyi Csilla esetében is, aki a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztőjeként javasolta kiadásra a művet. A fordítás érdekessége, hogy a kötet kontrollszerkesztője, Harrach Ágnes a svéd nyelvű eredetivel vetette össze a fordítást. Ekként jelent meg végül a kötet először magyarul Szakonyi fordításában 1989-ben *A láthatatlan kisgyerek* címen. A kiadó még egy történetet publikált Jansson kilenckötetes sorozatából 1994-ben Harrach Ágnes fordításában, a *Varázskalap a Múminvölgyben* címűt. A kiadások azonban visszhangtalanok maradtak, a többi kötet pedig lefordítatlan.

Tove Jansson műveinek újabb kiadása többek között a múmibummnak nevezett jelenség miatt vált újra aktuálissá. Az 1990-es években Denis Livson és Lars Jansson irányításával elkészült japán–finn rajzfilmsorozat tette közismertté és rendkívül népszerűvé Skandinávián kívül is a szereplőket. Gyermeklapok je-

lentek meg, színi előadások, dalok születtek idegen nyelveken is, plüssfigurákat, bögréket, ruhákat, számítógépes, illetve mobiltelefonos játékokat stb. kezdtek forgalmazni szerte a világon a múmi figurákkal.

A 90-es években Magyarországon is bemutatták a rajzfilmsorozatot, először az M1-en majd a Duna TV-n, és a képregények is megéltek tizennyolc lapszámot (1993–94); ennek ellenére Jansson történetei csak szűkebb körben váltak kedvelté. Talán részben annak következtében, hogy az újabb megjelenések nem építettek a korábbiakra, nem használták a korábbi elnevezéseket sem, így a szereplők azonosítása zavarossá vált.

A Napkút Kiadónak szintén a fordító hívta fel a figyelmét a Múmi könyvekre. A már korábban kiadott kötetek újrafordítását a kiadó azért tartotta szükségesnek¹, mert a teljes sorozatot szerették volna egységes hangnemben, azonos elnevezésekkel megjelentetni. Ennek a sorozatnak a részeként látott napvilágot Vukovári Panna fordításában *A láthatatlan lurkó* címet kapó kötet másodszor is magyarul, 2008-ban.

2. A múmik²

A múmik születése családi történet: Tove Jansson fivére bosszantására rajzolt egy figurát, a legrondábbat, amelyet akkor el tudott képzelni. Így született meg *Mumintrollet* azaz *Muumipeikko* alakja, amelyet később Jansson átértékelte, és képzőművészeti munkáiban, eleinte többek közt karikatúráiban is szerepeltetni kezdett. Az író 1945-ben szentelt először egy teljes irodalmi művet a múmiknak. Az első könyvet további nyolc kötet követte 1970-ig.

A múmik fehér, leginkább vízilóra emlékeztető, dundi figurák, akik Múmi-völgyben élnek egyéb képzeletbeli teremtményekkel együtt. Világukra jellemző, hogy senki sem tökéletes, de ezt a többiek a legnagyobb természetességgel elfogadják, amíg ez a világuk rendjét nem sérti. A történetek a legkevésbé sem didaktikusak, gyakran melankolikus hangvételűek, és egyfajta filozofikusság jellemzi őket. A múmik élete harmonikus és biztonságos, de olykor szokatlan események történnek a völgy lakóival, és ezek adják egy-egy történet cselekményét. A Múmi könyvek gyakori témája a magány és a szorongások feldolgozása. A témaválasztás és a hangvétel alapján az író számára a feltételezett olvasók nem csupán a gyerekek, hanem a felnőttek is.

¹ Köszönet a szíves tájékoztatásért Szakonyi Csilla fordítónak és Szondi Györgynek, a Napkút Kiadó vezetőjének.

² A múmi képzeletbeli lények elnevezése és egyben ezek tulajdonnévének része is. A tanulmányban a finnől a magyar kiejtési és betűzési szabályokhoz adaptált elnevezést használom.

3. Névadás a gyermekirodalomban

Az irodalmi nevek jelentősen eltérnek a tulajdonnevek általános jellemzőitől annyiban, hogy a nevek viselői nem a valós élet szereplői, hanem egy történet alakjai, így nevük megalkotásának nemcsak nyelvi, hanem stilisztikai és irodalmi okai is vannak. A gyermekirodalmi névadásban nehéz általános szabályosságokat feltárni, mivel a szereplők, azaz a nevek viselői sokfélék lehetnek, pl. emberek, antropomorf állatok, képzeletbeli, kitalált lények stb. Azt azonban elmondhatjuk, hogy a név gyakran szerepet játszik viselője jellemzésében, sokszor a szereplők külső megjelenésük vagy egyéb jellemzőjük alapján kapják a nevüket. Ahogy Nord (2003) rámutat, a tulajdonnevek fő funkciója ugyan egy egyedi létező megjelölése, de nem ez az egyetlen funkciójuk, hiszen egyéb szemantikai jelentést is hordozhatnak, tehát „monoreferenciálisak”, de nem monofunkcionálisak.

Bertills (2003: 45) a következő tulajdonnévtípusokat különbözteti meg a gyermekirodalmi névadás vonatkozásában: (a) *konvencionális nevek*, amelyek megtalálhatók az adott nyelv utónévregiszterében vagy konvencionális családi nevek az adott kultúrában, és jelentésükkel nem járulnak hozzá a szereplő jellemzéséhez; bár ezek sem véletlenszerűek, hiszen az adott kultúrában konnotatív jelentéssel bírhatnak, valamint egyéb információkat hordozhatnak, pl. a viselője nemére, szociokulturális hátterére vonatkozóan (Nord 2003); (b) *kitalált nevek*, amelyeket Hermans (1988) szemantikai jelentéssel rendelkező neveknek hív, vagyis amelyeket egy bizonyos szándékkal hoztak létre egy adott narratív kontextusban; (3) *klasszikus*, azaz univerzális, történelmi vagy irodalmi nevek, amelyek univerzálisnak számítanak abban az értelemben, hogy kulturális vagy nyelvi közegtől függetlenül képesek felidézni a név viselőjét, pl. *Caesar*. Vizsgálatukat bonyolítja, hogy a konvencionális nevek és a szemantikai töltettel rendelkező, kitalált nevek megalkotásában nyelvi és narratív szempontok is szerepet játszanak.

4. Tove Jansson névalkotási módjai

Tove Jansson természetesen svédül nevezte el szereplőit, de a kiváló finn fordítások még életében napvilágot láttak, és a bennük szereplő tulajdonnevek változatlanul megmaradtak a köztudatban, a képregényekben és a rajzfilmek szinkronjában is. A svéd nyelvű neveket nem elemzem részletesebben, mivel a magyar fordítások forrásszövege a finn fordítás volt, csupán röviden ismertetem Jansson névadási eljárásait (ld. részletesen Bertills 2002). Jansson szereplői általában emberi tulajdonságokkal felruházott, kitalált, állatszerű lények. Legtöbbször nem konvencionális, a nyelv utónévjegyzékében fellelhető neveket, hanem kitalált neveket viselnek. Szembetűnő jellegzetesség azonban Janssonnál, hogy a tulajdonnevek gyakran nemcsak egy individuumot jelölnek, mint ahogyan ez a tulajdonnevek alapvető vonása, hanem gyakran ugyanaz a név szolgál a faj elnevezésére is, amelyhez a szereplő maga is tartozik. A

tulajdonneveket és a közneveket a svédben is jelölik ortográfiaiailag, azonban Jansson nem következetes abban, hogy a fajneveket kis-, míg a tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel írja. A kötet nevei közül ide tartozik például a svéd *hemulen*, *hatifnattarna*, *mumin*, *snork*, *mymlan*, *homsan*.

Jansson elnevezéseiben szintaktikai és szemantikai szempontokat figyelembe véve a következő kategóriákat találhatjuk:

- (a) köznevek származékai: pl. svéd: *Lilla My* – finn: *Pikku Myy*, svéd: *Sniff* – finn: *Nipsu*;
- (b) névszók vagy igék származékai: pl. svéd: *Hemulen* – finn: *hemuli*; svéd: *Homsan* – finn: *Homssu*, svéd: *Gafsan* – finn: *Kampusu*, svéd: *Mymlan* – finn: *Mymmeli*;
- (c) összetett szavak: pl. svéd: *Snorkfröken* – finn: *Niiskuneiti*; svéd: *hatifnattarna* – finn: *hattivatit*; svéd: *Snusmumriken* – finn: *Nuuskamuiikkunen*; svéd: *Muminpappan* – finn: *Muumipappa*, svéd: *Muminmamma* – finn: *Muumimamma*;
- (d) kitalált nevek, amelyek nem tartalmazzak köznyelvi szót és szemantikai töltettel sem rendelkeznek: pl. svéd: *Filifjonkan* – finn: *Vilijonkka*; svéd: *Too-ticki* – finn: *Tuutikki*; svéd: *Ti-ti-oo* – finn: *Ti-ti-uu*;
- (e) konvencionális nevek: pl. svéd: *Ninni* – finn: *Ninni*, amely az *Anna* keresztnév becéző formája; illetve svéd: *Sedrik* – finn: *Sedrik*.

5. A *Näkymätön lapsi* tulajdonnevei

Jansson többször hangoztatta, hogy a Múmi figuráknak létező személyek szolgáltak mintájául, és ez néhány esetben írói névadására is hatott. *Tuu-tikki* előképe például élettársa, Tuulikki Pietilä volt. A *Mumintrollet* név anyai nagybátyjának, Einar Hammarstennek a meséiből származik, amelyekkel Jansson gyerekkorában ijesztgette őt. A múmik Jansson saját művészcsaládjának bohém életmódját élik. Múmi-pappa író, aki folyamatosan a visszaemlékezésein dolgozik, Múmi-mamma pedig szeretetteljes környezetet teremt családjá számára.

A nevek nagy része a Hermans (1988) által használt expresszív vagy szugesztív nevek kategóriájába sorolható, ugyanis vagy egyértelműen van kapcsolatuk valamely szó lexikális jelentésével, vagy hangzásukban sejtetik azt. A Múmi család neveiben összetett szavakat találunk, amelyeknek előtagja a *múmi* szó, amely a kitalált, képzeletbeli faj elnevezése, az utótagja pedig a családban betöltött szerepet jelöli, pl. a *mamma*, *pappa* megszólító formával, kivétel *Muumipeikko*, amelyben a *peikko* 'erdei manó'-t jelent. A Múmi családnak nem tagja, de a múmikhoz közelálló fajhoz tartozik, *Muumipeikko* barátnője, *Niiskuneiti*. Ahogyan a múmik, *Niiskuneiti* nevében a *niisku* tag egyben a fajnév is, míg a *neiti* 'kisasszony' jelentésű megszólítási forma. Nevének első tagja a *niiskuttaa* 'szipog' ige származéka. *Muumipeikko* és *Niiskuneiti* neve is jó példa a kötet olyan névadásaira, amikor a név kevésbé játékos, inkább meglepő, mivel nem tűnik viselőjének jelleméhez illőnek, hiszen *Muumipeikko* egyáltalán nem

rendelkezik az erdei manók attribútumaival, és *Niiskuneiti* viselkedését sem a szipogás jellemzi.

A szokatlan névadások közé sorolhatjuk *Muumipeikko* másik jó barátjának, *Nuuskamuikkunen*nek a nevét is, akinek szemantikai töltettel rendelkező svéd *Snusmumriken* elnevezését leginkább ‘tubákoló, fura, koszos öreg’-ként adhatjuk vissza (lásd még Bertills 2002). Ezzel szemben *Nuuskamuikkunen* leginkább vagabondnak mondható, talán a történetek legfilozofikusabb figurája: nem tűri a kötöttségeket, szabadon vándorol, szeret egyedül lamentálni, ugyanakkor jóindulatú és barátságos, ha mégis kapcsolatba kerül a többi szereplővel. Habár ruhái régiiek, és az öltözködés egyáltalán nem fontos számára, mégsem egy ápolatlan öregember képzetét kelti. Az elnevezés szokatlanságát és ellentmondásosságát a finn szöveg is tükrözi. A *nuuska* ‘tubák’ előtag tehát svédből fordított szó, de a *muikku* ‘egyfajta apró, tavi hal’ utótag már nem a *mumriken* jelentését, hanem inkább hangzását akarja visszaadni. A név mégsem motiválatlan, mivel *Nuuskamuikkunen* pipázik és horgászni is szeret.

A svédből finnre csupán írásmódjukban adaptált nevek között előfordulnak olyanok, amelyek az eredetiben konnotációkat hordoztak, de ezt a finnben elvesztették. Pl. *Rouva Vilijonkka*, akinek nevében a *rouva* ‘asszony’ megszólítást láthatjuk és a *vilijonkka* képzeletbeli faj elnevezését. Ez utóbbi a svédben még hangzásával felidézi a *fjompa-fjomping* ‘bolond nő’, ‘örülten viselkedő’ főnévmelléknév párt (Bertills 2003), de a finnben már nem konnotatív. Az eredeti tulajdonnév konnotációját erősítette, hogy viselője egy ok nélkül szorongó, háztartását gondosan vezető lény.

A *hattivattik* esetében is hasonló eljárással élt Järvinen, azaz grafológiailag adaptálta a nevet, ami így viszont nem maradt konnotatív. A *hatifnattarna* a svéd *hatt* ‘gomba kalapja’ szót idézi fel, és ezt a konnotációt ébreszti Jansson jellemzése is, amelyben elmondja, hogy ezek a fehér, kiismerhetetlen lények általában csoportosan vándorolnak a világban, nem lehet érzelmeket leolvasni róluk, és általában elrejtőznek szem elől. Az illusztrációkon is leginkább egy galléros, ám kalaptalan gomba tönkjére emlékeztetnek apró szárnyaikkal. Szintaktikailag a *hattivattik*hoz hasonlóan adaptálta Järvinen a *Mymmelit Mymylan*ból és a *Hemulik* nevét is a svéd *Hemulen*ből. A finn ugyanis az -i morfémat használja kötőhangként, amikor idegen szavakhoz toldalékokat illeszt. A *hemul* szó ‘ajánlat, kezesség, tekintély’ jelentését Järvinen nem érzékelteti semmilyen módon. Habár az elnevezés szokatlansága a gyermekek mint befogadók számára esetleg nem is lenne szembetűnő. Mivel Jansson fenti elnevezései a finnben már nem hordoznak szemantikai töltetet, természetesen a magyar fordításokban sem jelenhet meg az eredeti konnotáció megteremtésének a lehetősége.

Több név jelentése utal viselőjének valamely tulajdonságára, pl. *Pikku Myy*, *pikku* ‘kicsi’, *my* svéd ‘apró dolog’, egy apró kislány piros ruhában, szorosra fogott vörös copffal a feje tetején, aki egy kis anarchista, zsörtölődik, morgolódik és gyakran nem túl jóindulatú. *Homssu* a svéd *Homsan* név fonológiai adaptációja, szemantikai jelentését azonban a finnben is megőrizte, a beszélt nyelv regiszterében ugyanis a *homssu* jelentése ugyancsak ‘rendetlen, ápolatlan’. A szereplő tulajdonságai nem mondanak ellent nevének, ugyanis *Homssu* vagy a *homssuk* általában kicsit szétszórt, csapongó, mindenre kíváncsi, sokat

kérdzősködő, barátságos lények. *Kampsu* esetében is hasonló stratégiát alkalmazott Järvinen, azaz hangzásában tükrözte az eredeti *Gafsan* ‘fecsegés’ elnevezést, azonban a *Kampsu* név a finnben már más asszociációkat ébreszt. Egyrészt a *kampsu* egy hagyományos, rénszarvasvérből készült étel neve is, de beszélt nyelvi ‘cucc, holmi’ jelentése közismertebb. A finn név sem marad azonban motiválatlan, mivel *Kampsu* egy illedelmes, jól nevelt hölgy, akinek van szeme az apró csecsebecsére.

Ti-ti-uunak a kötetben *Köszlészóklász* adja a nevét a következő hangszimbolikai magyarázattal: „Lehetnél: Ti-ti-ú, Ti-ti-ú, érted? Vidám kezdet, és hosszú, szomorú ú a végén” (Szakonyi 1989: 15).

Két konvencionális tulajdonnévvel is találkozhatunk: a *Sedrikkel* és a *Ninnivel*. *Ninni* pontosabban becenév, leggyakrabban az *Annáé*. A *Sedrik* gyakori kutyanév svédül, de a finn névregiszterben is fellelhető. Az ő gazdája *Nipsu*, aki kicsinyes, fősvény figura. A svéd nevének (*Sniff*) konnotációja, valamint az illusztrációkon látható hosszú orra is arra utal, hogy neki is van valami kutyaszerű az alakjában. A finnben ez a konnotáció megváltozik, mivel a név hangzásában a *nipsutaa* ‘nyisszant’ igéhez áll közel.

A tanulmányomnak nem célja, hogy a finn fordításokat, illetve fordítói stratégiákat részletetekbe menően elemezze, a nevek jelentését és konnotációját azért volt fontos ismertetni, mert ezek voltak a magyar fordítás forrásnyelvi alakjai.

6. Fordítói műveletek a tulajdonnevek fordításában

A tulajdonnevek ekvivalenciájának megteremtése, fordításuk, fordíthatóságuk mindig dilemmákat okoz. J. Soltész (1967) szerint a jelnevek, mivel nincs közszoji jelentésük, nem konnotatívok, önkényesek és motiválatlanok, célnyelvi megfelelővel helyettesíthetők, pl. *Donau – Duna*, vagy változatlanul átvehetők. Ezzel szemben a szónevek, amelyeknek van közszoji jelentésük, motiváltak és konnotatívok, illetve helyettesíthetők vagy részben/egészben fordíthatók; ugyanezek a fordítói stratégiák alkalmazhatóak a jelnevek és a közszavak kombinációjával létrejövő összetételekben is.

Vermes (2002) négy átfogó fordítói stratégiát különböztet meg a nevek fordításában: (a) átvitel, azaz a forrásnyelvi név változatlan beillesztése a célnyelvi szövegbe; (b) *behelyettesítés*, amely a forrásnyelvi név helyett egy konvencionális célnyelvi megfelelőt használ; ehhez az eljáráshoz sorolja a *grafológiai behelyettesítést* is, amikor a fordító a célnyelvi helyesírási és betűzési szabályok szerint írja a nevet; (c) *fordítás*, amellyel a forrásnyelvi nevet vagy egy részét olyan célnyelvi megfelelővel helyettesít, amely ekvivalens az eredetivel; (d) *modifikáció*, a forrásnyelvi név nem vagy csak részben áll kapcsolatban a célnyelvi változattal, ide sorolható a *kihagyás* vagy a *név köznevekkel való helyettesítése* is.

7. A tulajdonnevek fordítása a gyermekirodalomban

A fordító munkájára hatással van, hogy a gyermekirodalom célközönsége életkoránál fogva speciális tulajdonságokkal rendelkezik. A fordítót befolyásolja, hogy a mű pedagógiai szándékát, ideológiai tartalmát (Vándor é. n.) egy speciális korcsoport számára kell érthetően közvetítenie. Az érthetőség szem előtt tartása, a befogadó-központúság gyakoribb explicitációt eredményez, a forráskultúra idegenségét pedig a fordító gyakran honosító eljárásokkal próbálja enyhíteni a gyermekkorú olvasók számára (O'Sullivan 2003). A befogadó-központúság következtében gyakoribb a gyermekirodalmi művek adaptálása és újr fordítása is (Stolze 2003), mivel időben olyan társadalmi, kulturális, nyelvi változások történnek, amelyek megváltoztatják a befogadók, azaz a gyerekek háttértudását, olvasói szokásait stb. is.

A gyermekirodalom ezen sajátosságai a tulajdonnevek fordítását is érintik. A nevek fordítása mellett szól a pedagógiai szándék közvetítése és az érthetőség elérésének célja, különösen a szemantikai töltettel rendelkező neveknél. Ezt befolyásolhatja azonban az is, melyik korosztályba tartozik a mű célközönsége. Ugyanis a globalizáció kulturális hatásaként a médiában, a hétköznapi életben már a nagyobb gyerekek is találkoznak más kultúrákkal, így nem tűnnek szokatlanoknak számukra az idegen nyelvű nevek sem. A fordító így dönthet a forrásnyelvi nevek megtartása mellett is, amivel egyben a forráskultúra egzotikumát is érzékeltetheti, természetesen vállalva ilyenkor a nevek szemantikai töltetéről való lemondást.

8. A szemantikai töltettel rendelkező tulajdonnevek fordítása

Amennyiben a fordító honosító eljárást követ és a tulajdonnevek fordítása mellett dönt, első lépésben meg kell határoznia, mit tekint tulajdonnévnek (Farkas 2009). Janssonnál, amint azt elnevezései rendszerezésénél láthattuk, olykor problémát vet fel, hogy az egyedre vagy a fajra referál-e az adott elnevezés, pl. a már említett *hemul* stb. esetében, de az bizonyos, hogy nevei szemantikai töltettel rendelkeznek. Hermans (idézi Bertills 2003: 213) a szemantikai töltettel rendelkező tulajdonneveket további alcsoportokra osztotta. A tulajdonneveket így két kategóriába sorolja: a konvencionális nevek, illetve a szemantikai töltettel rendelkező nevek közé, amelyek olyan jelentésű szavakat idéznek fel vagy jelentenek egy az egyben, amelyek utalnak a viselőjének valamely jellemzőjére. A szemantikai töltettel rendelkező nevek ezek szerint további alkategóriákra oszthatók az alapján, mennyire explicit a név kapcsolata a lexikális jelentéssel. Amennyiben a jelentése nyilvánvaló, „expresszív név”, amennyiben a név csupán felidéz vagy utal valamilyen lexikális jelentésű szóra, az „szugesztív név”.

Hermans a szemantikai jelentést hordozó nevek fordításában a következő stratégiákat nevezi meg: (a) *átvétel*, ami nála a forrásnyelvi név változatlan formában való átvételét jelenti a célnyelvi szövegbe; (b) *átírás*, azaz adaptáció

a célkultúra helyesírási és betűzési szabályaihoz; (c) *helyettesítés*, amennyiben a névnek nincs megfelelője a célnyelven; (d) amennyiben lexikális jelentése van, *fordítható*; (e) *kihagyás*, amikor a tulajdonnév nem jelenik meg a fordításban; (f) a *tulajdonnév helyettesítése köznévvvel*. A fenti eljárások mindegyikét kombinálhatónak tartja a többivel.

9. A kötet tulajdonnevei magyarul

Szakonyi hasonló névadási technikákat követ fordításában, mint amelyeneket a forrásnyelvi változat alkalmazott. Egyrészt megtartja a konvencionális neveket *Ninni*, *Szedrik*, habár a magyar utónévjegyzékben a *Ninni* nem szerepel, azaz a magyarban nem funkcionál konvencionális névként. Másrészt a finnben már szemantikai töltet nélkül szereplő elnevezéseket, amelyek csak hangzásukkal ébresztenek konnotációkat, Szakonyi grafológiailag adaptálja, azaz így magyarul sem rendelkeznek egyéb szemantikai jelentéssel, pl. *Tuu-tikki*, *Ti-ti-uu*, *hattiwattik*. Az összetétellel alkotott nevek egy részét ő is összetételként fordítja vagy adaptálja, pl. *Múmipajti*, *Múmipapa*, *Múmimama*. *Nuuskamuikkunen* és *Niiskuneiti* esetében azonban igei alapszóból hoz létre neveket: *Kószlászboklász* a *kószál* és a *bóklászik* ige származékainak ikerítése, jelentésével utal viselőjének vándorló életformájára is; *Szipogili* pedig a *szipog* ige származéka, ami azonban *Niiskuneitire* nem jellemző viselkedés.

Mórika neve mintha csak egy létező deverbális nomen lenne, amely a *mórikál* 'kellet' igéből származik, megalkotására azonban vélhetően testvérenek, Kicsi Morrnak a neve hatott inkább, amely a *morgolódik* igét, illetve a hangutánzó *morr* szót idézi fel, Kicsi Morr jellemét megfelelően ábrázolva.

Névkötésében Szakonyi egyetlen köznevet alkalmaz tulajdonnévként, *Cókmókot*, amely a forrásnyelvi név fordítása. Köznevet juttat még az olvasó eszébe *Kalamáli asszony* neve is, a *kalamajkát*, amely annyiban jellemzi is viselőjét, hogy *Kalamáli* mindenféle kalamajkától, zűrzavartól, katasztrófától tart. Szintén viselője egyik tulajdonságára utal a melléknévből létrehozott *Lompos* név is. A finnben ő a *Homssu* nevet viseli, amely ott a beszélt nyelvben szintén 'rendetlen, koszos nő'-t jelent.

Vukovári nem ragaszkodik a finn névadási stratégiák követéséhez. Átvételként a *hattiwattik* és *Ti-Ti-Ú* szerepelnek nála, utóbbi a magyar kiejtési és helyesírási szabályok szerint leírva. Nem veszi át azonban a konvencionális neveket, így lesz nála *Ninniből Nünüke*, *Sedrikből Szecska*. Vukovári legjellemzőbb eljárása, mint az előző két példa is mutatja, hogy közneveket „tulajdonnevesít”, pl. *Cókmók*, *Vándor*, *Varkocs*, *Lencsilány*, *Motyó*, *Szöszmősz* esetében. Az elnevezések motiváltsága azonban nem egyértelmű nála. *Vándornál* és *Varkocsnál* indokolt az elnevezés az előbbinél a figura életformája, utóbbinál külső megjelenése miatt, azonban nem ilyen nyilvánvaló a többi név motiváltsága. *Motyó* nevének jelentése 'útra összecsomagolt kevés holmi', annyiban mutatja tulajdonosának jellemvonását, amennyiben az kicsinyesen ragaszkodik javaihoz, azaz mindenféle „motyója”, holmija rettentően fontos neki. *Szöszmősz* tréfás stílusértékű köznévv, amely apró, pehelszerű szálát jelent. A név viselőjét a kötetben

így jellemzik: „illelmes hölgy volt, jó nevelést kapott”, csak „bozótos mérges csimbókjai” (Vukovári 2008: 44) nem illettek ehhez a képhez. A névválasztás motivációja tehát nem látszik egyértelműen. Ilyen tekintetben *Cókmók* a legmeglepőbb elnevezés. Ugyanis a korábbi, Szakonyi-féle fordításban ezt a nevet egy másik szereplő viseli. Ott a név a finn forrásnyelvi változat fordításaként jelenik meg, azonban Vukovárinál teljesen ok nélküli *Niiskuneiti* ilyen elnevezése, hiszen sem a szereplő jelleme, sem a forrásszöveg nem indokolja. Ráadásul ezzel komolyan összezavarhatja az olyan olvasót, aki már ismerte a korábbi fordításokat, és így a Vukovári fordításában frissen megjelent új történetekben rosszul azonosíthatja a szereplőt.

Lencsilány elnevezésének motiváltsága sem egyértelmű. A *lencsibaba* a szemét kinyitni, becsukni tudó rongybaba, de Vukovárit befolyásolhatta névválasztásában a 100 Fok Celsius *Lencsilány* című dala is, ami így felveti az intertextualitás kérdését. A szereplő azonban nem emlékeztet játék babára, és nem is él idilli körülmények között édesanyjával túl az Óperencián, mint a dalbeli kislány. Ő Varkocs nővére, egy általában gondtalan, vidám gyermek.

További két névnél jelenik meg az intertextualitás, ugyanis az *Antanténusz* és a *Cukota* név is egy-egy gyermekmondókából származik. Ott ugyan nem tulajdonnévként funkcionálnak. Etimológiájuk, jelentésük, amennyiben van, még vitatott, tehát Vukovári vélhetően hangzásuk, játékosságuk miatt kölcsönözte ezeket a magyar befogadók számára más kontextusból ismerős szavakat a névalkotáshoz.

A címszereplők nevében azonban Vukovári is követi a forrásmű eljárását, azaz *Muminbocs*, *Muminpapa* és *Muminmama* összetételként szerepel nála is. *Muminbocs* nevének utótagja azonban eltér a forrásnyelvi változat jelentésétől és konnotációitól, az ott szereplő *peikko* ‘manó’ utótag ugyanis nem egy bájos kisállatot, hanem egy nem feltétlenül szimpatikus vagy esztétikus lényt jelent. A név furcsasága, ellentmondásossága tehát Vukovári fordításában nem érzékelhető.

A két fordítás eltérő megnevezést hoz a főszereplőknél is. Szakonyi következetes marad abban az értelemben, hogy ragaszkodik a finn forrásnyelvi alakhoz, a *Muumi*hoz, és ezt írja át a magyar kiejtési szabályokhoz adaptálva Múminak, míg Vukovári a svéd eredeti Mumin elnevezést használja. *Muumipeikko* nevének utótagját azonban Szakonyi is más jelentésű szóval helyettesíti. A *pajti* bizalmas megszólítás más asszociációkat ébreszt, mint a forrásnyelvi változat, tehát a név szokatlansága az ő fordításában sem marad meg.

1. táblázat

A kötet tulajdonnevei és fordításuk

Näkymätön lapsi (1962)	A láthatatlan kisgyerek (1989)	A láthatatlan lurkó (2008)
Muumipeikko	Mú mipajti	Muminbocs
Muumipappa	Mú mimama	Muminmama
Muumimamma	Mú mipapa	Muminpapa

Näkymätön lapsi (1962)	A láthatatlan kisgyerek (1989)	A láthatatlan lurkó (2008)
Niiskuneiti	Szipogili	Cókmók
Nuuskamuikkunen	Kószlászobóklász	Vándor
Pikku Myy	Kicsi Morr	Varkocs
Tuu-tikki	Tútikki	Antanténusz
Homssu	Lompos	Fityfiritty (jóság)
Rouva Vilijonkka	Kalamáli asszony	Cukota kisasszony
Hattivatit	hattiwattik	hattivattik
Hemuli	böhöli	böngész
Mymmeli	Mórika	Lencsilány
Nipsu	Nipszu	Motyó
Sedrik	Szedrik	Szecska
Ninni	Ninni	Nünüke
Kampusu	Cókmók	Szöszmősz
Ti-ti-uu	Ti-ti-ú	Ti-Ti-Ú

10. A fordítói stratégiák elemzése

Amint az a fenti elemzésekben látható, a *Näkymätön lapsi* című kötet nevei legtöbbször szemantikailag motiváltak, ezért Szakonyi és Vukovári fordítói stratégiái Hermans kategóriái alapján rendszerezhetőek. Az általa felsorolt fordítói eljárások közül négyet mindkét fordító használt: az átvételt, az adaptációt a célnyelv helyesírási és betűzési szabályaihoz, a helyettesítést és a részben vagy egészben fordítást. Tulajdonnevet viszont egyik fordító sem hagyott el vagy helyettesített köznévvvel.

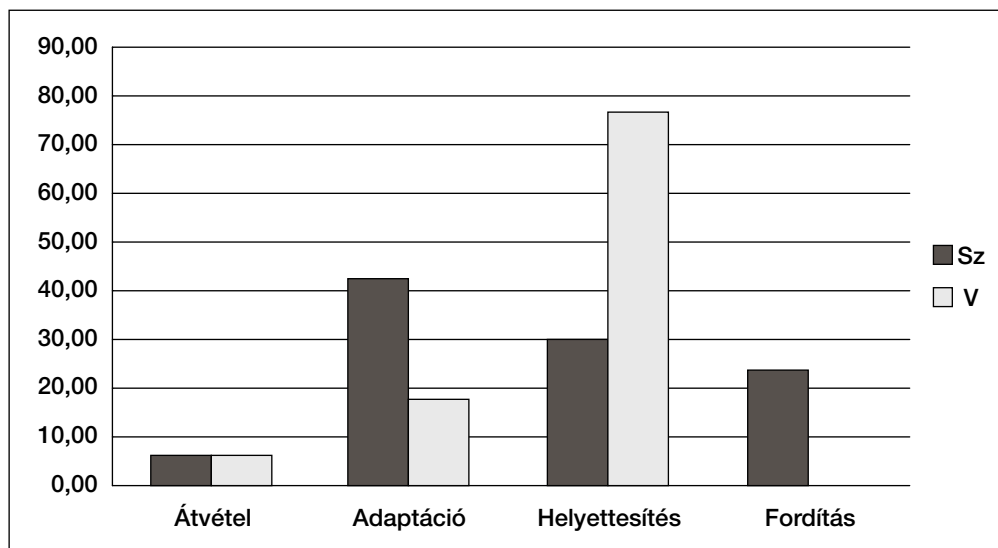
A legritkábban alkalmazott művelet az **átvétel**, mivel mindkét fordításban csupán egyszer-egyszer szerepel: Szakonyinál *Ninni*, Vukovárinál *hattivatti*. Szakonyinál az **adaptáció** fordul elő a legnagyobb számban, pl. finn: *Muumipappa* – magyar: *Múmipapa*; finn: *Muumimamma* – magyar: *Múmimama*; finn: *hattivatti* – magyar: *hattiwatti*; finn: *Nipsu* – magyar: *Nipszu*; finn: *Sedrik* – magyar: *Szedrik*; finn: *Tuu-tikki* – magyar: *Tútikki*; finn: *Ti-ti-uu* – magyar: *Ti-ti-ú*. Vukovári azonban csak a címszereplőknél, finn: *Muumipappa* – magyar: *Mumipapa*; finn: *Muumimamma* – magyar: *Mumimama*, és az onomatopoetikus finn: *Ti-ti-uu* – magyar: *Ti-Ti-Ú* esetében választja ezt a műveletet. Vukovárinál a **helyettesítés** szerepel a legtöbbször, pl. finn: *Niiskuneiti* – magyar: *Cókmók*; finn: *Nuuskamuikkunen* – ma-

gyar: *Vándor*; finn: *Pikku Myy* – magyar: *Varkocs*; finn: *rouva Vilijonkka* – magyar: *Cukota kisasszony*; finn: *Nipsu* – magyar: *Motyó*; finn: *Kampusu* – magyar: *Szöszmősz(né) asszony*; finn: *hemuli* – magyar: *böngész*; finn: *Mymmeli* – magyar: *Lencsilány*; finn: *homssu* – magyar: *fityfiritty (jószág)*; finn: *Sedrik* – magyar: *Szecska*; finn: *Ninni* – magyar: *Nünüke*; finn: *Tuutikki* – magyar: *Antanténusz*; finn: *Muumipeikko* – magyar: *Muminbocs*. A helyettesítés azonban Szakonyinál is igen gyakori stratégia, pl. finn: *Nuuskamuikkunen* – magyar: *Kószlász-bóklász*; finn: *rouva Vilijonkka* – magyar: *Kalamáli asszony*; finn: *Mymmeli* – magyar: *Mórika*; finn: *hemuli* – magyar: *böhöli*; finn: *Muumipeikko* – magyar: *Múmpajti*. Szakonyi ezenkívül még alkalmazza a részben vagy egészben **fordítást** is, pl. finn: *Niiskuneitti* – magyar: *Szipogili*; finn: *Kampusu* – magyar: *Cókmók*; finn: *Homssu* – magyar: *Lompos*; finn: *Pikku Myy* – magyar: *Kicsi Morr*; Vukovárinál azonban ez a stratégia egyáltalán nem jelenik meg.

Számszerűsítve ezeket az adatokat, a következő a fordítási stratégiák aránya a két fordítónál (lásd 2. táblázat):

- (1) átvétel – Szakonyi 5,88 %; Vukovári 5,88 %
- (2) adaptáció a célnyelv helyesírási és betűzési szabályaihoz – Szakonyi 41,17 %; Vukovári 17,64 %
- (3) helyettesítés – Szakonyi 29,41 %; Vukovári 76,47 %
- (4) fordítás – Szakonyi 23,52 %; Vukovári 0 %

2. táblázat
Fordítói stratégiák

A gyerekirodalom fordításának befogadó-központúságáról már ejtettünk szót. A befogadó-központúság a honosító fordítói eljárásoknak kedvez. Ha a tulajdonnevek fordításánál látható négy fordítói stratégiát honosító-idegenítő

eljárások skálájába rendezzük, akkor a helyettesítés, fordítás, adaptáció, átvétel sorrendet kapjuk. Az átvétellel a fordító a forráskultúra elemét változatlanul hagyja a célnyelvi szövegben, és mint a fenti táblázat mutatja, ezt egyik fordító sem alkalmazta gyakran. A hermansi értelemben vett adaptáció csak helyesírási és betűzési adaptációt jelent, így a név részben megtartja idegenségét. Szakonyi gyakran alkalmazza ezt az idegenítő eljárást, de csak a szemantikai töltettel nem vagy csak részben rendelkező szavaknál és a múmik neveinél. A múminevek mindkét fordítónál adaptálva szerepelnek, nyilván, hogy megmaradjon a látható kapcsolat a világszerte megjelenő múmibumm jelenséggel is. Szakonyinál a helyettesítés és a fordítás együttesen a nevek több mint felénél fordul elő, tehát elmondható, hogy a honosító eljárásokat részesíti előnyben. Abból azonban, hogy az átvételt, adaptációt és fordítást a nevek kétharmadának átültetésénél használja, látszik, hogy a lojalitás elve is fontos számára, vagyis megpróbálja megteremteni a befogadó-központúság és a szöveghűség közötti egyensúlyt.

Vukovárinál kimagaslóan sokszor fordul elő a helyettesítés, ami egyrészt azt mutatja, hogy Vukovári honosító fordítást végez, másrészt hogy eltérő elképzelése van célközönségéről, mint Szakonyinak (Boldog 2009). Vukovári helyettesítési stratégiáit vizsgálva ugyanis láthattuk, hogy nagyon gyakran köznevekből alkot tulajdonneveket. Ha viszont közelebbről is megvizsgáljuk ezeket a közneveket, kiderül, hogy stílusértékük legtöbbször bizalmas, tréfás vagy kedveskedő, pl. *Motyó*, *Szöszmősz*, *Lencsilány*, *Cókmók*, *Fityfiritty*. Vagy *Antanténusz* és *Cukota* esetében a gyermekmondóka szavaival szintén játékos megoldást választ. A két forrásnyelvi konvencionális tulajdonnévnel is feltételezhető, hogy a nevek hangzása miatt helyettesíti őket a *Nünüke* és *Szecska* köznévvvel, a *nünüke* ugyanis egy bogár, a *szecska* pedig ‘apróra vagdalt szalma, takarmány’, tehát jelentésük nem motiválná tulajdonnévként való felhasználásukat. Utolsó szótagjuk azonban felidézi a -ka/-ke kicsinyítő képzőt, amely a gyermeknyelvben oly gyakori. Mindezek azt bizonyítják, hogy Vukovári célközönségének elsősorban a gyerekeket feltételezi. Tove Jansson irodalmi névadásaiban nem mutatkozik ilyenfajta játékoság, hanem szokatlansága, meglepő mivolta értékelhető nála játékoságnak, humornak, és ez is inkább a felnőtt olvasó számára érzékelhető jelenség, mivel szemantikai töltettel rendelkező neveinek jelentése vagy konnotációja gyakran régies vagy ritka szó.

Vukovári fordításában tehát a nevek stilisztikai szinten eltolódnak. Mivel a nevek a szövegnek nemcsak mikrostrukturális szintjén funkcionálnak mint szavak, hanem a makrostrukturálison is, mint a szereplők jellemének tükrözői, ez a stilisztikai eltolódás a szöveg makrostrukturális szintjében is eltolódást okoz. Természetesen a makrostrukturális eltolódás nem egyetlen, hanem a következetes és gyakori mikrostrukturális eltolódás révén jön létre (Leuven-Zwart 1989). Mivel a forrásnyelvi szöveggel ellentétben a tréfás stílusértékű szavak használata Vukovári fordítói stratégiájában sűrűn előfordul, a szövegben makrostrukturális eltolódás jön létre.

11. Összegzés

Tanulmányomban egy gyermekirodalmi mű fordításának és újrafordításának tulajdonneveit vetettem össze. Ehhez elsőként a forrásmű tulajdonneveinek felépítését, jelentését és konnotációit vizsgáltam, majd azokat az eljárásokat kerestem, amelyekkel a szerző és a finn fordító él a nevek megalkotásánál, hogy később ezeket összevethessem a magyar fordításokban szereplő nevek felépítésével és konnotációival, és ezáltal a fordítói stratégiákat is megfigyelhessem. A tulajdonnevek nagy része nem a konvencionális, hanem a szemantikai töltettel rendelkező nevek kategóriájába tartozott, így a fordítói stratégiákat Hermans szemantikai nevek fordítására kidolgozott rendszerezése alapján vizsgáltam. Az alkalmazott stratégiák elemzésével és értékelésével kimutattam, milyen eltérő elvek vezérelték a fordítókat, és hogy kiket tekintettek a feltételezett olvasónak. Szakonyi fordítási stratégiái amellet tanúskodnak, hogy a befogadó-közpon-túság mellett a lojalitás elve is fontos volt számára munkája során, valamint célközönségének tekinthette a gyerekek mellett a felnőtt olvasókat is. Vukovári ezzel szemben célközönségének inkább csak a gyermekeket feltételezi, emiatt gyakran dönt a leginkább honosító eljárás, a nevek helyettesítése mellett. A helyettesítés során nagy számban választ tréfás, bizalmas stílusértékű magyar köz-nevet, amely a forrásnyelvi változatot nem jellemzi, ezáltal a fordítói eljárások stilisztikai eltolódást okoznak a szövegben.

Irodalom

- Bertills, I. 2003. *Beyond Identification. Proper Names in Children's Literature*. Abo: Abo Akademi University Press.
- Bertills, I. 2002. The Connotation of Proper Names in Tove Jansson. In: Sell, R. D. (ed.) *Children's Literature as Communication. The ChiLPA project*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 71–83.
- Boldog Gy. 2009. Célközönség és fordítói stratégiák. *Fordítástudomány* 11. évf. 1. szám. 84–100.
- Farkas T. 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? *Fordítástudomány* 11. évf. 2. szám. 22–35.
- J. Soltész K. 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 92. évf. 3. szám. 280–292.
- Leuven-Zwart, K. M. 1989. Translation and Original, Similarities and Dissimilarities. *Target* Vol. 1. No.2 151–181.
- Nord, Ch. 2003. Proper Names in Translations for Children: Alice in Wonderland as a Case in Point. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 182–196.
- Stolze, R. 2003. Translating for Children – World View or Pedagogics? *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 220–221.
- O'Sullivan, E. 2003. Narratology meets Translation Studies, or The Voice of the Translator in Children's Literature. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 197–207.
- Vermes A. P. 2002. *Proper Names in Translation: A Relevance-theoretic Analysis*. Doktori értekezés. Debrecen: Egyetemi Kiadó.

Internetes hivatkozások

Az MTA Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html>
Vándor J. é. n. Magyarázatok az ideológiai jelenlétre a fordított gyermek- és ifjúsági regényekkel foglalkozó szakirodalomban. http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32_komm_vandor.htm

Források

- Jansson, T. 1962. *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia.* (Suom. Järvinen L.) Helsinki: WSOY.
Jansson, T. 1989. *A láthatatlan kisgyerek.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó. Fordította: Szakonyi Csilla.
Jansson, T. 2008. *A láthatatlan lurkó.* Budapest: Napkút Kiadó. Fordította: Vukovári Panna.

Horváth Ildikó

INTERPRETER BEHAVIOUR A PSYCHOLOGICAL APPROACH

Budapest: Hang Nyelviskola, 2012. 261 pp
ISBN 978-963-08-4976-0

A könyv összegzi a tolmácsolástudomány legfontosabb kérdéseit és új kutatási irányokat mutat. Multidiszciplináris jellegénél fogva olyan tudományterületek kutatási eredményeit használja fel, mint például a kommunikációtudomány, psziholingvisztika, kognitív tudományok vagy a sportpszichológia. A könyv új, tolmácsolásközpontú megközelítést alkalmaz a tolmácsok által végzett feladatok nyelvi és kognitív összetettsége szemléltetése során. Hasznos lehet tolmácsstanárok, a tolmácsolást tanulók, hivatásos tolmácsok, a tolmácsolás iránt érdeklődő kutatók, PhD hallgatók, alkalmazott nyelvészek és pszichológusok számára egyaránt.

A szerző:

az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének habilitált oktatója,
aktív konferenciatolmács, több tolmácsolás- és fordítástudományi cikk szerzője.

A könyv beszerezhető:

a www.nyelvkönyvbolt.hu online könyvesboltban,
vagy az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén
(1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.)